

PŘI OVĚŘOVÁNÍ DEZINFORMACÍ MUSÍME POČÍTAT S TÍM, ŽE VÝSLEDNÉ ZJIŠTĚNÍ NEMUSÍ ODPOVÍDAT NAŠEMU NÁZORU A POHLEDU NA VĚC. FACT- CHECKING MUSÍ STÁT NA FAKTECH, NE DOJMECH.

Kamil KOPECKÝ

V posledních třech letech internet doslova zaplavily desítky fact-checkingových iniciativ, které se zaměřují na ověřování informací cirkulujících ve virtuálním prostoru. Záměr je jistě celospolečensky prospěšný a pro dobré fungování společnosti je jistě žádoucí znát fakta a umět je oddělit od dojmů, spekulací a konspirací. Bohužel tento trend s sebou nese jeden velký problém - vedle kvalitních a renomovaných factcheckingových komunit a organizací internet zaplavily desítky stránek a skupin, které sice hovoří o tom, že se zabývají ověřováním dezinformací (a mají to také ve svém názvu), ve skutečnosti však mnohé dezinformace aktivně šíří.

Jedno ze základních pravidel fact-checkingu zní: **Při ověřování dezinformací se musíme co nejvíce oprostit od vlastního názoru a především našich vlastních emocí. A musíme se smířit s tím, že výsledek našeho šetření nemusí odpovídat našim původním představám.** Ostatně toto je jeden ze základních principů vědy: Stanovíme hypotézy, které se poté snažíme potvrdit či vyvrátit. A i vyvrácení původní hypotézy je dobrý výsledek!

Ne vždy se však toto děje, mnoho tzv. fact-checkingových iniciativ

pracuje s fakty kreativně, využívají pouze takové zdroje, které odpovídají jejich představě o tom, co je pravdivé, vytrhují citace autorit z kontextu, ve kterém vznikly, různě s nimi manipulují apod. Nenechme se proto zmást tím, že mají ve svém názvu boj s dezinformacemi - nemusí to být pravda.

1. Kvalita ověřování dezinformací závisí na množství informací, které jsou k danému problému v daný moment k dispozici

U ověřování informací je extrémně důležité, zda je k dané zprávě dostatek důvěryhodných zdrojů - skutečných identifikovatelných svědků, oficiálních zpráv daných institucí, původní fotografický materiál či videomateriál apod. Factchecker tak má šanci zjistit, zdali zpráva, kterou ověřuje, odpovídá realitě a doložitelným faktům.

Velkou část dezinformací a konspirací však nelze nijak ověřit, protože k nim neexistují zdroje a nelze tedy porovnat, zda zpráva odpovídá pravdě. V daný moment pak musíme spoléhat na autority či média, kterým důvěřujeme, na vlastní zkušenost a tzv. selský rozum, na pravděpodobnost, že je zpráva pravdivá, případně se spolehnout na vlastní názor na věc (a často i na pocity). Nic z toho nám však nezaručí, že máme pravdu!

2. Dezinformace a hoaxy je důležité posuzovat s ohledem na místní a časové souvislosti

Hoax či dezinformaci je nutné posuzovat vždy v rámci konkrétního času a prostoru, ve kterém se šíří, občas se totiž stane, že existující hoax někdo převede do reality - napodobí jej např. k páchání podvodné činnosti (typicky phishingu či scamu). Toto se děje poměrně často - hoaxy a dezinformace o škodlivosti 5G sítí (na)vedly pachatele k tomu, aby "vyrobili" zaručené [nástroje, které vliv 5G sítí zastaví a odstíní](#) a prodávali je vystrašeným uživatelům sociálních sítí, uměle vytvořené hoaxy o tom, že zápach z úst

způsobují paraziti, vedly k podvodům spojeným s [prodejem zázračných výrobků](#), které vás fiktivních parazitů v těle zbaví.

Případem z poslední doby může být např. rozšířené tvrzení pocházející z počátku roku tom, že: **Lidem, kteří nebyli na testu na Covid19, přišla SMS o tom, že jsou pozitivní**. Tato zpráva byla donedávna považována za hoax, neexistovali identifikovatelní svědkové či důkazní materiál, zpráva se šířila podobně jako další poplašné zprávy a konspirace. Situace se však změnila v průběhu října 2020, kdy se objevilo oficiální vyjádření [Všeobecné fakultní nemocnice](#), která potvrdila, že došlo k hackerským útokům a šíření podvodných textových zpráv o výsledcích testů na Covid19, které dostávají i lidé, kteří na testu nebyli. To však neznamená, že by původní hoax neexistoval a nebyl aktivně šířen! Jan Žabka z Hlídacího psa tuto situaci popisuje [takto](#): *To, že dnes podobné SMS skutečně přicházejí lidem do mobilních telefonů, ještě neznamená, že předtím nebyly jen vymyšlené.*

V praxi pak skutečně lze skutečně původní hoax, dezinformaci či městskou legendu uvést v realitu. To však neznamená, že by se v době jejich vzniku a aktivního šíření skutečně o hoaxy, městské legendy a dezinformace nejednalo! A to, že např. spatříte v noci na ulici černou sanitku, ještě neznamená, že tato sanitka unáší děti a mladé lidi, kteří jsou usmrceni a jejich orgány prodávány na orgány bohatcům na Západě - tak, jak tvrdí [původní městská legenda z 80. let minulého století](#).

Mnoho dezinformací a hoaxů obsahuje reálný základ (např. video či fotografii), který není s ohledem na obsah nijak upraven. **Posunut je však kontext - např. místo a čas, kdy se daná událost odehrála.** Právě proto je nutné vždy posoudit, KDY a KDE daná informace vznikla, odkud pochází, jaký je její původ. Dezinformace, u kterých je posunuto místo a čas, tvoří velkou část řetězových dopisů zaměřených především na uživatele, kteří si nedokáží (či nechťejí) původní zdroje dohledat a ověřit.

3. Při ověřování vizuálních dezinformací nesmíme spoléhat na to, co je u dané fotografie či videa napsáno. Tvůrci a

šířitelé dezinformací často prezentují pouhé vlastní názory, nikoli fakta.

Při ověřování dezinformací, hoaxů a obecně nepravdivých zpráv velmi často narážíme na to, že reálné neupravené fotografie či videa doprovází komentáře či popisy, které neodpovídají obsahu materiálů a které samozřejmě nereflektují kontext (místo/čas/situaci), kdy materiál vznikl. V těchto případech je třeba říci, že část zprávy je pravdivá, pravda je však zdeformována a zastřena nepravdivým popisem. **Typická dezinformace ostatně takto vypadá - je postavena na pravdivém základu, který je ale obalen množstvím nepravdivých informací, subjektivních dojmů, množstvím emocí a odvoláváním se na anonymní svědectví** apod.

Typickým příkladem takto postavené vizuální dezinformace je např. známé video z roku 2018, které pořídil český turista Marek Chrastina na Krétě a které [mělo zachycovat](#) údajné 'inscenované topení migrantů' na Krétě. Toto video oblétlo sociální sítě, zhlédlo jej více než 1,2 miliónu lidí a vyvolalo bouřlivé reakce. Ve skutečnosti ovšem turista nenatočil žádné inscenované topení migrantů, ale [natáčení dokumentárního filmu o turecko-řecké válce](#). Nicméně dezinformace už byla vypuštěna a zanechala za sebou citelné stopy, nabourala představy o uprchlické krizi, znevěrohodnila média a relevantní zdroje. A jakákoli omluva, kterou turista veřejně přislíbil, nedokáže napravit to, co video vyvolalo.

Video z Kréty

Další ukázkou je např. video z roku 2017, které pod názvem: **"Táta krade televizi, matka hlídá a dítě to sleduje. Video z Ostravy, ze kterého spadnete"** publikoval bulvární server Expres.cz. Na [videu](#) je pak údajná "romská rodina" zachycená bezpečnostní kamerou při krádeži televize, video je doprovázeno detaily o tom, že případ vyšetřuje ostravská policie apod. Problém je v tom, že video vůbec z Ostravy nepochází - pochází z chilského města San Pedro de la Paz - a celý text k videu je ve skutečnosti zcela vymyšlený. Samozřejmě video s vymyšleným textem

okamžitě vyvolalo u čtenářů vysoký zájem a silnou emoční odezvu, přestože jde o podvod. Ostatně redakce [Expres.cz](#) se za publikování této lži [omluvila](#) a článek z webu smazala.

Video údajné krádeže televize

Podobný typ dezinformací, které kombinují skutečný obrazový materiál s dezinformačním popisem, koloval sociálními sítěmi i v průběhu pandemie Covid19. V roce 2020 např. obletělo sociální sítě video, která má zachycovat údajný [podvod se stříkačkami v průběhu očkování](#) - po naočkování pacienta totiž záhadně ze stříkačky zmizela jehla! Podle popisu videa je toto údajný důkaz toho, že očkování je podvod, média o tomto mlčí apod. Video s mizející jehlou bylo masově sdíleno, jen na sociální síti Twitter získalo během krátké doby [přes půl milionu zhlédnutí](#) a více než 20 000 retweetnutí. Ve skutečnosti však jehla skutečně mizí, jde totiž o moderní verzi injekční stříkačky, které do sebe umí po naočkování jehlu vtáhnout, aby minimalizovala riziko poranění zdravotnického personálu.

Moderní injekční stříkačky se zasouvací jehlou

4. Dezinformace jako všudypřítomná součást politiky - stát politické dezinformace ignoruje

Samozřejmě hoaxy a dezinformace nemusí být zneužívány pouze k podvodnému prodeji či zvýšení návštěvnosti webu (a logicky tedy i zisku z reklamy), ale také např. v rámci politického boje - k ovlivňování názorů voličů. Šikovný hoax či dezinformace nabitá emocemi totiž dokáže efektivně ovlivňovat volební preference. Představitelé různých politických stran toto dobře vědí a hoaxy využívají jako efektivní nástroje pro naplnění svých politických cílů - a to přesto, že šířitel dezinformace dobře ví, že jde o dezinformaci. Nebudme naivní v tom, že by snad předsedové politických stran nevěděli o tom, že aktivně šíří dezinformace.

Naopak, dezinformace šíří zcela záměrně, aby poškodili své politické oponenty.

Politického dezinformátora lze poznat poměrně snadno - přestože jsou mu předloženy relevantní informace a důkazy o tom, že šíří dezinformace, svá původní tvrzení neopraví, nedementuje, nesmaže, jednoduše ignoruje fakta, hraje mrtvého brouka. A navíc vás zpravidla ještě “zabanuje”, abyste nemohl fakta efektivně šířit do komunity jeho příznivců, případně vás přímo dehonestuje (např. argumentací ad hominem).

Bohužel, v boji s politickými dezinformacemi je stát absolutně bezzubý a rovnost před zákonem zde neplatí - jinými slovy, pokud politik šíří dezinformace o svém politickém oponentovi (či o jiných lidech), není zpravidla žádným způsobem potrestán (s výjimkou “omluvy”, ve které se navíc často neomlouvá politik, ale [institute](#)). Stát tak vysílá jasné poselství - politici (včetně vrcholových politiků) mohou lhát a nic se jim nestane, mohou šířit dezinformace, ale nebudou potrestáni. Vše je pak ukryto za rouškou “politické soutěže”, ve které je dovoleno vše. To jsme např. viděli v posledních dvou volbách prezidenta či volbách do Parlamentu ČR - přestože soudy jasně potvrdily, že kandidáti lhali, k žádným citelným trestům nedošlo.

5. I authority se mohou mýlit, stejně jako fact-checkeři

Při ověřování hoaxů, dezinformací, konspirací či městských legend **je vždy potřeba počítat s chybou**. Chybovat je lidské, ať už jde o factcheckera, či o zdroj informace, mýlí se samozřejmě i nejrůznější authority, elity a samozřejmě novináři, který informují veřejnost. Pokud k chybě dojde, pak by mělo dojít také ke korekci, nápravě, dementování původní informace, přehodnocení pohledu na věc apod. Seriózní média a organizace takto pracují. A jedním z hlavních znaků seriózního média je jeho schopnost potenciální chyby dementovat, nebo se za ně minimálně veřejně omluvit.

Bohužel v části společnosti je hluboce zakořeněna až chorobná nekritická a **slepá důvěra k různým autoritám**, zpravidla vrcholným představitelům státu (prezident, premiér), ale také

např. známým osobnostem (celebritám či influencerům). V praxi to znamená, že k nim část společnosti přistupuje velmi nekriticky a věří zažitým mýtům např. o tom, že známé osobnosti, elity, celebrity, vrcholní představitelé státu mají vždy pravdu, nechybují, dodržují etická pravidla, jsou jedni z nás apod. Jakékoli narušení této aureoly dokonalosti poukazováním např. na faktické chyby, nepravdy či nepřesnosti v projevu je zaslepenými příznivci vnímáno jako útok na samotnou osobu, přičemž faktická správnost tvrzení není podstatná a důležitá. Celebritám pak v komunitě jejich příznivců projde v podstatě cokoli - ať už jde o šíření dezinformací, hoaxů či jiných nepravd, ale také např. osobní útoky (např. na novináře).

Pozice factcheckera je zde poměrně obtížná - přestože ověří a zveřejní informace o tom, že se elita/autorita dopouští faktických chyb a nepravd, nezasáhne zpravidla cílové publikum a ještě riskuje, že se stane terčem osobních útoků zaslepených příznivců kritizované elity. Factchecker a investigativce však nesmí rezignovat - ověřování fakt je záslužná a společensky žádoucí činnost!

6. Jak proti dezinformacím bojovat? Fact-checking a vzdělávání nestačí.

Nabízí se otázka, jak vlastně proti dezinformacím účinně bojovat. Přirozeně se nabízí řešení v podobě ověřování dezinformací a podpory vzdělávání, které se bude zaměřovat na kritické myšlení a mediální gramotnost. Ano, obě tyto cesty mají svůj smysl. V praxi však tato řešení naráží na limity:

- 1. Ověřená informace, která prošla fact-checkingem, se často nedostane k cílovému publiku** - tedy osobám, které jsou pod silným vlivem dezinformací. Dosah factcheckingových iniciativ je poměrně malý, proto je velmi důležité ocenit význam veřejnoprávních institucí a velkých mediálních domů, které se fact-checkingem zabývají a dokáží ho dostat ke svým čtenářům, divákům a posluchačům. Bohužel publikum, které potřebuje ověřené informace nejvíce, často nepatří ke konzumentům mainstreamového mediálního obsahu a aktivně vyhledává především názorové informační

zdroje (které informace neověřují) či přímo zdroje dezinformační.

2. **Factchecking často bývá pro čtenáře nesrozumitelný a příliš unavující.** Zatímco dezinformace či hoax je koncentrována do krátkého jasného emocemi nabitého sdělení, factchecking bývá často velmi dlouhý, komplexní, únavný, plný výkladů, zdrojů a různorodého obsahu. Pro velkou část populace je pak nezrozumitelný, nudný, únavný... a nebudou se jím zabývat.
3. **Mediální výchova ve školách a posilování mediální gramotnosti v současnosti není prioritou českého školství.** Podíváme-li se do vzdělávacího kurikula základního vzdělávání (RVP ZV), zjistíme, že mediální výchova není samostatným vzdělávacím oborem či oblastí a že jde o tzv. průřezové téma. Jinými slovy, záleží na konkrétní škole, zda se mediální výchovou vůbec bude zabývat, kolik hodin na mediální výchovu alokuje (z tzv. disponibilních hodin), do kterých konkrétních hodin budou mediální témata zařazena a zda má daná škola vůbec pedagogy, kteří jsou schopni žáky v této oblasti vzdělávat.

Mediální gramotnost je také součástí dalších typů gramotností (informační, digitální apod.), nelze však hovořit o tom, že by právě ona byla nějak zásadně posílena. Systémové posílení mediální gramotnosti z pohledu státu tedy zatím chybí (či minimálně není ideální). Samozřejmě je dobré upozornit na konkrétní příklady dobré praxe v oblasti mediální výchovy v ČR, především ocenit aktivity [Jeden svět na školách, otevřenou učebnici Michala Kaderky](#), aktivity Seznam.cz a také integraci mediální výchovy do pevného základu učitelské přípravy na [Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci](#). Svou troškou se snažíme přispět také my, E-Bezpečí, našimi [kurzy mediální výchovy](#) a materiály na podporu MV ve školách i mimo ně.

Vzdělávání a posilování mediální gramotnosti obyvatel je jistě důležité, není však důležité natolik, aby stát přistoupil k radikální

změně vzdělávacího kurikula a mediální výchovu přetvořil např. do podoby samostatného vzdělávacího oboru (na úkor jiných předmětů), případně alespoň posílil časovou dotaci určenou VÝHRADNĚ na mediální výchovu.

Existují však další cesty, na které bychom neměli zapomínat. Jednou z nich je **aktivní posilování hodnotového systému dětí na ZŠ - s důrazem na mravní hodnoty, pravdu, slušné chování, morálku, odpovědnost, dobré vztahy mezi lidmi, společenskou aktivitu, práva a povinnosti, ale tak např. posilování přirozené lidské zvědavosti a touhy aktivně poznávat svět kolem sebe v souvislostech**. Tyto pojmy v naší současné společnosti bohužel velmi často degradují a pro velkou část populace nejsou důležité a vnímají je jako zcela vyprázdněné ideály.

Stejně tak nám chybí dostatek silných pozitivních vzorů, které by mohla společnost (od malých dětí až po dospělé) následovat a napodobovat. Neztrácejme však naději, pozitivními vzory pro naše děti/žáky/studenty/kolegy můžeme být i my sami. Svět kolem sebe pak můžeme aktivně ovlivňovat svým chováním, svou aktivitou, svým přístupem k životu a společnosti. **Nejdůležitější ale je - nerezignovat, nesmířit se s tím, že nežijeme v dokonalé společnosti, být aktivními občany se zájmem o svět kolem sebe.**

Pro E-Bezpečí
Kamil Kopecký
Univerzita Palackého v Olomouci

Zdroje:

Žabka, J. Jedna paní povídala, nebo skutečná zpráva? Podvodné výsledky na Covid už nejsou hoax. <https://hlidacipes.org/jedna-pani-povidala-nebo-skutecna-zprava-podvodne-vysledky-testu-na-covid-uz-nejsou-hoax/>

Lidé mohou dostat falešnou zprávu o testu na covid-19, varuje VFN <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/lide-mohou-dostat-falesnou-zpravu-o-testu-na-covid-19-varuje-vfn/1950768>

Čech zveřejnil video “inscenovaného topení migrantů” na Krétě. Ve skutečnosti šlo o natáčení dokumentu

https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/hoax-podvodne-video-inscenovane-topeni-uprchliku-migranti-kreta_1808251530_per

Trapas bulváru Expres.cz: Krádež televize v Ostravě, uživatelé sociálních sítí mají jasno: Krade romská rodina... Kde je Chile?

<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/trapas-bulvaru-expres-cz-kradez-televize-v-ostrove-uzivatele-socialnich-siti-maji-jasno-krade-romska-rodina-kde-je-chile>